

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2024-1-11>

Л. С. Тимків

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-0202>

lidia.tymkiv@pnu.edu.ua

ДІАГНОСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ ТА СІМ'ЯМИ

Метою статті є аналіз формування діагностичної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах закладу вищої освіти. Акцент робиться на тому, що соціальна діагностика дітей та сім'ї є базовою технологією, яка дозволяє застосовувати цей практичний інструмент при ранньому виявленні вразливих сімей та надання їм своєчасної допомоги.

У статті висвітлюються основні особливості технології соціальної діагностики сім'ї, яка перебуває у складній життєвій ситуації. Аналізується комплекс діагностичних методик, що дозволяють визначити основні причини та прояви дисфункційності сім'ї, сімейного неблагополуччя

Діагностична компетентність – це єдність теоретичної і практичної готовності фахівця соціальної роботи до здійснення діагностичної діяльності, інтегральна властивість особистості, що включає в себе вміння постановки діагнозу, висунення діагностичних гіпотез, розв'язання проблем і завдань, що виникають в реальних ситуаціях соціальної роботи, постійне внесення доцільних коректив у свою професійну діяльність.

Сучасні сім'ї, а особливо сім'ї з дітьми зіштовхуються з цілою низкою соціальних проблем. Для їх успішного розв'язання необхідним є застосування соціальної діагностики – діяльності з виявлення самих проблем, їх чинників та можливих шляхів й способів їх розв'язання.

Можливість оволодіння студентами системою знань про сутність та зміст соціальної, психологічної та соціально-педагогічної діагностики, про основні класи діагностичних методик забезпечує освітній компонент «Методи та технології соціальної діагностики».

Зроблено висновок, що формування діагностичної компетентності студентів забезпечить якісну підготовку фахівців з соціальної роботи, готових працювати в сучасних реаліях нашого буття, реагувати на нові суспільні виклики, професійно надавати соціальні послуги дітям та сім'ям.

Ключові слова: компетентнісний підхід в освіті, діагностична компетентність, соціальна діагностика, сім'я, яка перебуває в складних життєвих обставинах.

L. S. Tymkiv

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

DIAGNOSTIC COMPETENCE OF SOCIAL WORKERS IN WORKING WITH CHILDREN AND FAMILIES

The purpose of this article is to analyze the formation of diagnostic competence among future social workers within the context of higher education. Emphasis is placed on the fact that social diagnosis of children and families is a fundamental tool that enables the early detection of vulnerable families and facilitates timely assistance.

The article highlights the main features of the technology used in social diagnosis for families in difficult life situations. A set of diagnostic techniques is analyzed, allowing for the identification of the main causes and manifestations of family dysfunction.

Diagnostic competence is defined as the integration of theoretical and practical readiness required for a social work specialist to conduct diagnostic activities. It is an essential quality that includes the ability to make diagnoses, propose diagnostic hypotheses, and solve problems encountered in real-life social work situations, while continuously making appropriate adjustments to professional practice.

Modern families, especially those with children, face numerous social challenges. To address these effectively, social diagnostics must be applied – a process that involves identifying problems, their contributing factors, and potential solutions.

The educational component “Methods and Technologies of Social Diagnostics” enables students to master a comprehensive system of knowledge about the essence and content of social, psychological, and socio-pedagogical diagnostics, as well as the main categories of diagnostic methods.

The article concludes that developing students’ diagnostic competence will ensure high-quality training of social work specialists who are prepared to respond to contemporary social challenges and deliver professional services to children and families.

Key words: competence approach in education, diagnostic competence, social diagnosis, family in difficult life circumstances.

Постановка проблеми та її зв’язок із науковими та практичними завданнями. З початком повномасштабної війни питання соціально-психологічної підтримки населення стало особливо актуальним, адже кількість людей, що потребують допомоги значно зросла. Для організації такої роботи, потрібні підготовлені відповідним чином працівники. Відтак вимагається більш високий рівень професійної компетентності фахівців соціальної роботи як суб’єктів з надання допомоги різним категоріям населення, як творчих особистостей, що володіють новітніми досягненнями наук про людину і соціум та інноваційними соціально-психологічними технологіями, фахівця, у якого достатньою мірою сформована професійна діагностична компетентність.

Значення діагностики у сфері соціальних відносин та процесів визначається тим, що вчасно та правильно визначені ознаки й причини виникнення соціальної проблеми, сприятимуть успішному процесу соціалізації, соціальної адаптації та досягненню позитивного результату життєдіяльності клієнта. Неправильний соціальний діагноз не лише знецінює зусилля соціального працівника, а й зводить нанівець шанси розв’язання соціальної проблеми клієнта, позитивного прогнозу соціального функціонування клієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Проблема формування діагностичної компетентності в студентів – майбутніх соціальних працівників є складною й багатоаспектною. Означену проблему необхідно розглядати в контексті концепції компетентнісного підходу, що отримала досить глибоке обґрунтування в наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців – Л. Алексеевої, А. Байденко, О. Дубасенюк, І. Зязюна, Дж. Равена, О. Савченко та

інших. Особливості формування професійної компетентності фахівця в цілому та фахівця соціальної сфери, зокрема, висвітлюється в працях таких українських учених, як В. Бондар, Т. Браже, О. Дубасенюк, А. Деркач, І. Зверева, В. Синенко, С. Сисоєва, І. Тараненко. Вагоме значення для нас мають розвідки А. Фурмана і А. Дубно стосовно психодіагностичної компетентності соціальних працівників; А. Конончук щодо особливостей підготовки працівників соціальної сфери до діагностичної діяльності.

Мета дослідження – розкрити значення діагностичної компетентності майбутніх фахівців з соціальної роботи в роботі з дітьми та сім’ями.

Виклад основного матеріалу. Соціальний працівник – фахівець, який уміє визначити соціальні й ситуативні труднощі життєдіяльності сім’ї чи дитини, здатний вчасно та компетентно надати їм допомогу, досконало володіє комплексом загальнотеоретичних та спеціальних знань, сукупністю необхідних умінь та навичок, має певні здібності. Його високий професіоналізм має поєднуватися з потребою постійного саморозвитку та самовдосконалення, готовністю до прояву компетентності, мобільності знань, гнучкості мислення, здатністю до творчості.

На думку А. Конончук, професійна компетентність фахівця соціальної роботи забезпечується сформованістю загальних та спеціальних (фахових) компетентностей, де фахові компетентності залежать від предметної області та визначають профіль освітньої програми та кваліфікацію випускника [3, с. 57].

Важливою складовою професійної компетенції фахівця соціальної роботи є діагностична. Згідно з багато чисельними дослідженнями, діагностична компетентність розглядається як вміння,

що виявляються у синтезі позитивного ставлення майбутніх соціальних працівників до діагностики, соціально-психологічних знань та умінь у процесі дослідження дітей та сімей в умовах практичної професійної діяльності.

Діагностична компетентність, на думку Т. Веретенко, передбачає уміння фахівців соціальної роботи оцінювати критичні стани й ризики, які можуть виникати у клієнтів і надавати відповідну допомогу; визначати й оцінювати актуальні соціальні проблеми, прогнозувати наступні зміни та впливи на соціальні об'єкти, визначати шляхи подолання проблем; організувати й координувати партнерство та взаємодію з іншими соціальними інституціями, громадськими організаціями, залучення їх для проведення оцінки потреб особи та сім'ї; проводити моніторинг і оцінку ефективності окремих втручань і програм [1, с. 269–271].

Теоретик в галузі соціальної роботи та соціальної педагогіки О. Безпалько, до фахових компетентностей соціального працівника віднесла володіння методикою соціологічного дослідження та методами статистики, що передбачає застосування основних методів та технік соціологічного дослідження; розуміння суспільних пріоритетів, соціальних процесів та соціальних відносин; здатність до проектування соціологічних досліджень, аналізу та інтерпретації їх результатів та використання у практичній діяльності [2, с. 12].

Ми суголосні з думкою відомого психолога Анатолія Фурмана, стосовно важливості психологічної діагностики в роботі соціального працівника, адже вона багато в чому й визначає його професійну компетентність і практичну фахову майстерність. Ураховуючи те, що професійна діяльність соціального працівника передбачає соціально-психологічну взаємодію, міжособистісне спілкування і взаємовплив фахівця та клієнта в процесі ділового контактування, необхідним постає дослідження особистісних властивостей того, хто потребує допомоги [5, с. 89]. Відтак важливими є знання й оволодіння психологічним інструментарієм, який використовується в діагностичній діяльності соціального працівника.

Саме з метою підвищення рівня діагностичної компетентності майбутніх соціальних працівників, в освітню програму «Соціальна робота» Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, окрім таких освітніх компонентів як «Основи соціальних досліджень», «Технології соціальної роботи» уведено також і «Методи та технології соціальної діагностики».

Зазначений освітній компонент передбачає оволодіння студентами системою знань про сут-

ність та зміст соціальної, психологічної та соціально-педагогічної діагностики, про основні класи діагностичних методик.

Майбутні фахівці соціальної роботи повинні знати можливості діагностичних методів і методик, знати сферу їх застосування, вміти грамотно використовувати результати обстеження у практиці роботи з дітьми та сім'ями. Володіння соціальною діагностикою як вимірювальним інструментом допоможе соціальному працівнику у доборі та конструюванні методів профілактичної та корекційної роботи з дітьми та сім'ями.

Проведення занять з освітнього компоненту «Методи та технології соціальної діагностики» в закладі вищої освіти вимагає застосування різноманітних форм оволодіння майбутніми соціальними працівниками різними методиками вивчення особистості клієнта та міжособистісних відносин у колективі та сім'ї, а також способів самостійної роботи з науковою літературою. Тому виробнича (технологічна) практика майбутнього соціального працівника забезпечує закріплення та застосування теоретичних знань у професійній діяльності. Практичне освоєння професійної діяльності передбачає здобуття досвіду, застосування теоретичних знань на практиці, згідно з кваліфікаційною характеристикою випускника. У цьому випадку виробнича практика розглядається як система формування професійно-суб'єктивної позиції студентів, спрямована на виявлення сутності соціальної роботи, сенсу професійної діяльності; на вироблення ідей, поглядів, уявлень, оцінок; на становлення соціальної активності особистості, розвиток її творчих можливостей, що сприяють перетворенню соціальної дійсності.

У свою чергу, виробнича практика організовується у рамках навчального процесу як його ланка, мета якої полягає у практичному освоєнні студентами різних видів професійної діяльності. Вона ґрунтується на професійних знаннях, опирається на певний теоретичний фундамент, забезпечуючи практичне пізнання закономірностей та принципів професійної діяльності, оволодіння методами її організації. Таким чином, виробнича практика має найбільший вплив на формування діагностичної компетентності, яка є важливою складовою діяльності майбутніх соціальних працівників.

Діагностична компетентність – це єдність теоретичної і практичної готовності соціального працівника до здійснення діагностичної діяльності, інтегральна властивість особистості, що включає в себе вміння постановки діагнозу, висунення діагностичних гіпотез, вирішення проблем і завдань, що виникають в реальних ситуаціях соціальної

роботи, постійне внесення доцільних коректив у свою професійну діяльність.

Сучасні сім'ї, а особливо сім'ї з дітьми зіштовхуються з цілою низкою соціальних проблем. Для їх успішного розв'язання необхідним є застосування соціальної діагностики – діяльності з виявлення самих проблем, їх чинників та можливих шляхів й способів їх вирішення.

Соціальна діагностика пов'язана практично з усіма (як загальними, так і спеціальними) технологіями соціальної роботи, вона передує їм, дозволяє обрати технології, адекватні конкретній ситуації, відповідно до встановленого соціального діагнозу і дозволяє оцінити результати використання тієї чи іншої технології в кожному конкретному випадку. Особлива значущість професіоналізму соціального працівника під час здійснення соціальної діагностики продиктована необхідністю вибору адекватних заходів соціального захисту та підтримки сім'ї.

На думку багатьох теоретиків соціальної роботи, необхідність оволодіння навичками соціальної діагностики обумовлена низкою обставин:

- по-перше, суб'єкт, чи це окрема людина, сім'я, група чи організація, не завжди має чіткі і, головне, адекватні уявлення про причини проблем, що виникли в них (наприклад, часто члени сім'ї не усвідомлюють справжні причини сімейних проблем і конфліктів, а вбачають їх у малозначущих фактах і явищах (діти не слухають батьків, хтось із подружжя занадто захоплений роботою і не цікавиться професійними успіхами іншого тощо). Процес соціальної діагностики спрямований на те, щоб розкрити реальні, справжні причини конкретного ускладнення або проблеми;

- по-друге, у низці випадків зовнішній образ проблеми суб'єкта, не збігається з її внутрішнім, сутнісним змістом. Так, наприклад, проблема, пов'язана з низьким рівнем адаптації дитини до нового оточення може зовні виявлятися як різке зниження успішності в школі, негативні прояви в поведінці, замкнутість тощо. Спроба змінити ці зовнішні прояви без проникнення в зміст проблеми, може не тільки ускладнити процес її розв'язання, але й створити нові, складніші труднощі як для самої дитини, так і для її батьків та людей, які знаходяться в її найближчому оточенні (педагоги, соціальні працівники, психологи тощо);

- по-третє, у процесі соціальної діагностики з'являється можливість не лише розкрити певні проблеми, що утруднюють процес соціального та фізичного функціонування суб'єкта, а й вибудувати їх певну ієрархію, визначивши, які проблеми для суб'єкта мають першочергове значення та чому.

Таким чином, процес соціальної діагностики дозволяє виокремити проблеми й перепони, які перешкоджають повноцінному соціальному й особистісному функціонуванню людини, сім'ї, а також основні причини виникнення проблеми. Результатом соціальної діагностики є конкретний діагноз, тобто чітко визначений і названий перелік проблем конкретного суб'єкта в їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

Методи діагностики в соціальній роботі з сім'єю і дітьми, як правило, застосовуються комплексно – для діагностики однієї проблеми можливе і доцільне використання кількох методів. Результати діагностики за допомогою одного методу можуть доповнюватися, уточнюватися, перевірятися за допомогою інших методів або слугувати основою для їх використання. Так, наприклад, за результатами опитування (у формі анкетування, інтерв'ю або бесіди) можливе складання соціального портрета або соціального паспорту сім'ї.

Соціальний паспорт є частиною розширеного паспорта громади, який дає загальне уявлення про соціальні особливості жителів громади, основні вразливі групи, їх проблеми та потреби, соціальні інституції, основних надавачів соціальних послуг, громадські, благодійні та релігійні організації, соціальних активістів, а також про соціально орієнтований бізнес тощо [4, с. 129].

Також інтегративним методом соціальної діагностики є соціальне картографування. Складання соціальної карти передбачає нанесення на звичайну карту (наприклад, карту мікрорайону) об'єктів, що мають особливе значення для тієї чи іншої групи населення (багатодітних сімей, неповних сімей, підлітків, людей з інвалідністю, безхатків і т. д. в залежності від об'єкта вивчення). Наприклад, для підлітків це можуть бути школи, які розташовані на даній території, ігрові майданчики, місця соціального напруження, установи соціального захисту та інші, де підліток може отримати допомогу і які є важливими для його життєдіяльності.

Для складання соціальної карти необхідно провести аналіз інформації, що міститься в попередніх дослідженнях, офіційних документах, статистичних даних, а також опитування тієї категорії сімей або дітей, в інтересах якої складається соціальна карта. Аналіз соціальної карти сприяє більш ефективній взаємодії різних установ та організацій (соціального захисту, освіти, комунального господарства тощо), а також може бути основою для складання проєктів, внесення пропозиції щодо вдосконалення соціальної інфраструктури мікрорайону, міста тощо. Тобто в даному

випадку здійснюється взаємозв'язок таких технологій, як соціальна діагностика і соціальне проектування.

У практиці соціальної роботи з сім'єю та дітьми доцільне використання методу спостереження, насамперед, у тих випадках, коли вербальна комунікація з тих чи інших причин ускладнена – у роботі з дітьми раннього віку, під час діагностики проблем навчальних колективів у процесі їх основної діяльності тощо.

Також у соціальній роботі з сім'єю використовується біографічний метод дослідження, діагностики, корекції та проектування життєвого шляху особистості. Біографічний метод дозволяє відтворити зв'язок сім'ї із зовнішнім середовищем. Цей метод, заснований на вивченні особистості в контексті її особистої історії та перспектив розвитку її індивідуального життя у взаємовідносинах з іншими людьми, спрямований не тільки на діагностику, а й на реконструкцію життєвих програм і сценаріїв розвитку особистості, на переструктурування просторово-часової організації ділового, сімейного, духовного життя в умовах конкретного природного і соціального середовища.

Перелічені методи не вичерпують всього різноманіття засобів і прийомів здійснення діагностики в соціальній роботі з дітьми та сім'ями.

Оскільки діяльність соціального працівника, насамперед, пов'язана з діагностикою проблем дитини, її сім'ї та середовища, він має знати та вміти застосовувати різні діагностичні методики (психологічні, педагогічні, соціологічні) або ж вміти звертатися за допомогою до фахівців, які можуть кваліфіковано встановити той чи інший діагноз (психологи, юристи, медичні працівники та інші).

Залежно від діагнозу та загальних цілей виховання та розвитку дитини соціальний працівник має вміти прогнозувати умови, що забезпечать її оптимальний розвиток; вміти вибирати методи та засоби, що дозволяють досягти запланованих результатів. Цілком імовірно, що багато проблем (покращення здоров'я, психологічна підтримка, юридична допомога, налагодження дитячо-батьківських взаємин) соціальний працівник не зможе вирішити сам. У цьому випадку він має вміти виступати посередником у координації зусиль різних фахівців (психолога, медичного працівника, соціального педагога, юриста та ін.), а також державних установ та адміністративних органів (освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та ін.) для комплексного розв'язання проблем дитини та сім'ї.

Під час навчання у ЗВО студенти отримують знання, достатні для самостійного проведення всіх

видів діяльності фахівця соціальної роботи: діагностики, соціального супроводу, індивідуального та групового консультування, у тому числі освоюють методи, що ґрунтуються на різних теоріях, але отримані знання носять переважно теоретичний характер. Потрібен час для того, щоб адаптувати набуті знання до практики роботи з різними групами клієнтів, у тому числі з дітьми та сім'ями, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Таким чином, сформована діагностична компетентність майбутніх соціальних працівників безпосередньо впливає на їх особистісний та професійний розвиток, утвердження власних позицій, активність, самоспрямованість та критичне оцінювання власної діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. В даний час соціальна діагностика утвердилася як один із важливих напрямків у спільній роботі з сім'єю і дітьми та є її універсальною технологією. У технологічному процесі соціальної роботи з сім'єю діагностика, як правило, передре іншим технологіям, тобто використовується на його початковому етапі, але не обмежується тільки ним. Використання соціальної діагностики доцільно на інших етапах технологічного процесу соціальної роботи для оцінки змін і результатів, що відбуваються.

Перспективним напрямом досліджень у площині формування діагностичної компетентності фахівців соціальної роботи для їх професійної діяльності з дітьми та сім'ями є визначення шляхів інтеграції психолого-педагогічних дисциплін, фахових дисциплін та виробничих (технологічних) практик у процесі освітнього процесу закладу вищої освіти.

Список літератури:

1. Веретенко Т. Сучасні підходи до якісної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал /редкол.: А. А. Сбруєва, О. Є. Антонова, Дж. Бішоп та ін. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. № 8 (52). С. 265–273.*
2. Безпалько О. Компетентності соціального працівника як базис побудови освітньої програми бакалавра соціальної роботи. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. Чернівці: Чернівецький університет. 2015. Вип. 738. С. 8–15.*
3. Конончук, А. Підготовка майбутніх працівників соціальної сфери до діагностичної роботи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки. 2017. № 3. С. 57.*
4. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та

ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

5. Фурман А., Дубно А. Психодіагностична компетентність соціального працівника : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 102 с. ISBN 966-654-436-3 с. 89.

References:

1. Veretenko, T. (2015). Suchasni pidkhody do yakisnoi pidhotovky maibutnikh pratsivnykiv sotsialnoi sfery [Modern approaches to quality training of future workers in the social sphere]. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii : naukovyi zhurnal /redkol.: A. A. Sbruieva, O. Ye. Antonova, Dzh. Bishop ta in. Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka. № 8 (52). S. 265–273. [in Ukrainian].

2. Bezpalko, O. (2015). Kompetentnosti sotsialnoho pratsivnyka yak bazys pobudovy osvitnoi prohramy bakalavra sotsialnoi roboty [Competencies of a social worker as a basis for building an educational

program of a bachelor of social work]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pedagogika ta psykholohiia. Chernivtsi: Chernivetskyi universytet. Vyp. 738. S.8–15. [in Ukrainian].

3. Kononchuk, A. (2017). Pidhotovka maibutnikh pratsivnykiv sotsialnoi sfery do diahnostychnoi roboty [Preparation of future social workers for diagnostic work]. Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: Pedagogichni nauky. № 3. S.57. [in Ukrainian].

4. Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy [Social work with vulnerable families and children: manual.] : posib. u 2-kh ch.; Ch. I. (2017). Suchasni oriientyry ta kliuchovi tekhnologii / Z. P. Kyianytsia, Zh. V. Petrochko. K. : OBNOVA KOMPANI. 256 s. [in Ukrainian].

5. Furman, A., & Dubno, A. (2017). Psykhodiahnostychna kompetentnist sotsialnoho pratsivnyka : monohrafiia [Psychodiagnostic competence of a social worker: monograph]. Ternopil: TNEU. 102 s. [in Ukrainian].

© Л. С. Тимків, 2024.

Оглядова стаття.

Надійшла до редакції 27.10.2024.

Прийнято до публікації 30.10.2024.